

Dr. Fodorné Nagy Sarolta

Igehirdetés a posztmodern korban – szószéken és katedrán

*A katechézis jelenkori problémái – Elméleti és gyakorlati kérdések**

Az egyház és a pedagógia helyzetéről nemrég beszélgetünk *dr. Kozma Tamás* egyetemi tanárral, a Magyar Tudományos Akadémia Nevelésszociológiai Albizottságának elnökével és egyben Pedagógiai Bizottságának tagjával, a Debreceni Egyetem doktori iskolájának igazgatójával. A gondolatcsere levelezéssel folytatódott, amelyből – az ő hozzájárulásával és egyben a konferenciának küldött köszönetének tolmácsolásával – egy részletet idézek:

„...A totális rendszerek elmúltával... csak néhány, eredetileg nem állami szervezet maradt meg úgy-ahogy társadalmi szervező erőnek. Ezek egyike a közismert szakszervezetek voltak, a másik pedig az egyházak. Az összes többi a rezsimek fölszámolták. Persze ezek is korrumpálódtak, de legalább túléltek a rezsimeket. Nos tehát ezekből – nem pedig a korábbi állam- és pártszervezetekből – indulhat meg a társadalom szövetének regenerálódása... Az egyházi összefüggések, a gyülekezeti alkalmak, az istentiszteleti együttlétek stb. kezdhetik meg a társadalmi-társasági élet újjászervezését. Egyéb egyesületek, szövetségek, szerveződések ugyanis nem maradtak fenn hasonló súllyal... De hogy ez bekövetkezzék, az az ország lelkészi karán is múlik. Csak akkor válhatnak a gyülekezetek ilyen társadalmi regeneráló erőkké, ha a lelkészi kar is fölismeri ezt a társadalomregeneráló feladatot, és mindent meg is tesz ennek érdekében. (A pedagógusok pedig úgy kerültek ide, hogy amikor írtam a beszélgetést kiváltó írást – az 1990-es évek közepén –, épp állt a háborúság az iskolák visszaadása miatt.) Úgy tűnt, hogy ha a lelkészi kar hozzá akarna és tudna járulni az említett társadalmi regeneráló szerephez, a pedagógusok akkor sem hagynák őket...”

Figyelemre méltó, hogy:

- a) Kimondja, hogy baj van, társadalmi léptékű gyógyulásra van szükségünk. Helyzetünket nem tekinti pusztán ténynek, ahogyan sokan teszik, tétlenül széttárva karjukat, vagy megrándítva vállukat, hogy „ilyen a világ!”, hanem elismeri a regenerálódás szükségességét.
- b) Látása szerint ebben a helyzetben az egyháznak kulcsszerepe van.
- c) Lelkipásztorok és pedagógusok együtt (!) tehetnek valamit, s nem egymással versengve, még kevésbé egymás ellenében. Emiatt jelzésértékű, hogy ezen a konferencián együtt vesznek részt lelkipásztorok és pedagógusok! Jelenlétük kifejezi, hogy az egyházban is van erre igény. Kifejezi, hogy az egyház a posztmodern kor atomizáló, szétziláló folyamatai ellen foglal állást. Legyen ez a konferencia első lépés a közös úton, s kövesse szép folytatás!

Milyen is tehát az a kor, amelyben katechetikai feladatainkat a lelkészi és a hitoktatói karnak kéz a kézben meg kell fogalmaznia?

I. A posztmodern jelenség

A „posztmodern”, azaz a jelenkori állapot névadója *Jean-Francois Lyotard* francia filozófus, aki az 1968-as események hatására (lásd csehszlovák forradalom és annak a szovjet blokk által történő katonai eltiprása) fogalmazta meg, hogy semmiféle ideológia nem lehet tekintély forrása. Elvetette a nagy ideológiák (szocializmus, kapitalizmus, emancipáció, keresztyénség), a nagy létértelmezések, narratívák további létjogosultságát, s helyükbe a pluralizmust tette. Hitelenség és bizalmatlanság ébredt az átfogó magyarázatokkal szemben. Minden nagy „elbeszélés” csak el-kendőzi a káoszt. Egyszerre minden igaz és mindennek az ellenkezője is igaz lehet. Nincs egyetlen posztmodern abszolútum – mint például a középkorban a keresztyénség –, nincs egyetlen „igazság”, de van mindennek a megkérdőjelezése, van egyre erősödő kritikai tudatosság. Az egészselvű, rendszerező gondolkodás lejtőre került.

A tudományosság kritériuma egyre kevésbé egyenlő a kizárólagos tapasztalati igazolhatósággal. A művészetben nem lehet pontosan definiálni, mi a „szép”, a nevelésben nem lehet kimondani, mi az érték.

A töredékes tudás elfogadott jelenség, a korábbi „polihisztor” ma már nem létezik. A tudomány elismeri, hogy csak részeket képes megragadni az egészből. A hétköznapi tudás pedig egyre inkább pontszerű információhalmaz.

A videoklip-kultúra azt programozza belénk, hogy minden esetleges, véletlenszerű, minden megtörténhet, minden mindennel kapcsolatba kerülhet, és „semmi nem függ össze semmivel” (*Gertrude Stein*). Nincs „sztori”, nincs értelmezés, nincs ok-okozati összefüggés-keresés, csak felbukkanó jelenségek. Ennek következtében pedig spirituális magány.

A „posztmodern” nem igényli a konszenzust, a meg egyezést, sőt a disszenzust, az egyet nem értést és az ahhoz való jogot ismeri el érvényesnek.

Egyre erőteljesebb a „másság” jogának hangoztatása – jobbra az eddig deviánsnak minősülők oldalán egyre nagyobb az értékviszonylagosság és értékválság. Az a jó, ami nekem jó. Az a jó, ami hatékony – mindegy, milyen áron. A korábban elfogadott értékek megkérdőjeleződnek: minek a becsület, tisztesség, hűség, munka, ha jobban boldogul az, aki figyelmen kívül hagyja ezeket?! Meg sem hőkennünk, ha pénzen megvásárolható nyelvvizsga-bizonyítványról vagy éppen pénzen megvásárolható diplomáról hallunk; gyökereinkhez lazábban kötődünk; a nyelvek posztmodern kori gyarmatosításában – *Márai Sándorra* utalva – nevünkről egyre gyakrabban „kopik le az ékezet”.

Tájékozódási pont nélkül maradtak a tömegek, mindenki önmagának mértéke. Ezért halljuk olyan sokszor: „Nekem ne mondja meg senki! Ne szóljon bele az életembe senki!” Mintha a tékozló fiú útjának első fázisában lennénk: az önfeledt szabad-

ság mámorában. És egyelőre még jól is esik ez a szabadság, amíg van mit tékozolni. Soha nem látott szabad(os)ság a viselkedésben, gondolkodásban, beszédben, öltözködésben. Ma nehezebb meghatározni, mi a deviancia/bűn. Éppen azért, mert nincs általánosan elfogadott viszonyítási pont. Ma a homoszexualitás normálisnak számít, a házasságkötés nélküli élettársi kapcsolat általános, a trágár beszéd a „menő”, a pedofilok – hovatovább – pártot alapíthatnak.

Gyermekeink gyermekkor nélkül nőnek fel (lásd *Marie Winn* és *Neil Postman* a gyermekkor eltűnéséről beszélnek). A korábbi iskolai tankönyvek még megbélyegezték – joggal – az ipari forradalom korát azért, mert „nem engedték a gyermeket játszani”, de semmivel sem jobb a mai helyzet, amikor a gyermekek ugyanazt „játsszák”, mint a felnőttek. A gyermekek ugyanannak a szóra-koztatóiparnak a fogyasztói, mint a

felnőttek: ugyanazokat a filmeket nézik, prostitúcióról, családi botrányokról, terrorról, gyilkosságról. Élvezeti cikkeik éppúgy az alkohol, cigaretta, s egyre inkább a drog, mint a felnőtteké. Küllemük, ruházatuk hasonló. Nem ritka a kamasz lányok abortusza. A tizennyolc éves korában igényelhető művi sterilizálás lehetősége olyan szabadsággal ruházza fel az értelmükben még fel nem nőtt, felelős döntéseket hozni általában nem tudó fiatalokat, amelyet később már nem lehet jóvá tenni. Az, aki „*emberölő volt kezdettől fogva*”, ma így öl, hogy megrontja az ifjúság életforrásait.

A posztmodern korban lépten-nyomon történik az agresszió:

- Autópályák fölötti hidakról kamaszgyerekek dobálják a köveket az autókra, nekik nem számít, ha szórakozásukkal családi és egyéni tragédiákat okoznak.
- A grafiti: a titokban elkövetendő romboló művészet annál nagyobb elismerésre számíthat, minél feltűnőbb helyen jelenik meg anélkül, hogy „alkotóit” tetten érnék.
- A sportpályák szurkolótáborainak összecsapása szinte a rendezvény része.
- Sőt ma már nem csak agresszióról beszélünk, hanem ritualizált agresszióról. Kéjjel elkövetett gyilkosságokról és erőszakról.

Kapcsolataink virtuálisak, látszólagosak. A televízió és egyre inkább az internet az embertársi kapcsolatok helyettesítőivé lépnek elő. Azt az érzést keltik, hogy a posztmodern ember részese a világnak, de amikor kikapcsolja, döbben rá, hogy egyedül van. Nem is bírja sokáig: újra bekapcsolja a technikát. A kommunikációs eszközök bénítják

meg leghatékonyabban emberi kommunikációját. Azt hiszi, sok mindenhez ért, de amikor hétköznapi gubancait meg akarja oldani, kudarcot vall.

Mindenki siet. Nincs idő részesedni egymás életében, a feleslegét érzéseiben és gondolataiban. Ünneptelenül zajlanak a hetek, az évek és az élet. A hihetetlen mértékű elmagányosodásból (is) következő lelki bajok és a depresszió első számú népbetegségnek számít. Ezek orvoslása éppen ott

lenne, amit leg hamarabb feladunk közösségeinkben, azaz a házasságban, családban, barátságokban, a jó munkatársi kapcsolatokban, egyházban, otthon jelentő házában, ünnepeinkben, asztali beszélgetéseinkben.

A korábbi „szocialista embertípus” mára felváltotta a „fogyasztói embertípus”.

Fogyasztói magatartásra nevel a média, a közvetlen környezet, a ver-

senyszellem. A globális fogyasztói kultúra vásárlási kényszer lázában tart, és állandósuló elégedetlenségérzéssel tölt el, hiszen nagyon kevesen tudnak mértéktelenül költeni. (Akik pedig tudnak, ott általában más, nem anyagi természetű deficitek mutatkoznak annál erőteljesebben.) Valaki így mondta: „Ma a pénztelenségtől jobban félnek az emberek, mint az elkárhozástól.” Az új templomok a bankok.

Újfajta ifjúsági szubkultúra jelent meg. Korábban az ifjúsági szubkultúra leginkább politikai jellegű volt: a szocializmus elleni lázadásban nyilvánult meg. A politikai fordulat után, a kilencvenes évektől kezdődően az általános társadalmi értékekkel helyezkedik szembe az ifjúság. Ebben a folyamatban a kortárscsoportok jelentősége felülmúlja a felnőttek tekintélyét. Ma elsősorban nem a család, nem az iskola, még kevésbé az egyház neveli az ifjúságot, hanem az utca, a lakótelep, a szórakozóhelyek és az internet.

A fent vázolt körképet anómániának jelöli a szakirodalom: pszichológia, szociológia, közgazdaságtan stb., mindezekenél korábban pedig a Szentírás. Az ószövetségi gondolatkörben törvénytíró, gonosz, bűnös volt a Tízparancsolat megszegője, amiért jól definiált szankciók, pontosan körülírt büntetések jártak. „Anómia”, azaz törvényszegés létezett az újszövetségi időkben is, hiszen Jézus a farizeusokról mondja: „...*belül rakva vagytok törvénytelenséggel*” (Mt 23,28). Csakhogy az akkor elszórtan és jobbára a felszín alatt jelentkező „törvényszegés”, norma-nélküliség mára általánossá, sőt legitimmé, megengedetté vált. Jézus az utolsó időköt jelzi így: „*az utolsó időkben a gonoszság megsokasodik, és a szeretet sokakban meghidegül*” (Mt 24,12). A Thesszalonikai levél (2Thessz 2,3) azt is hozzáteszi, hogy a gonoszság az eschatonig, Isten országának eljöveteleig nem

Prédikáció – ahogy a hajdankorban volt

lepleződik le, azaz nem bűnként jelentkeznek! Bűnjellege titokban marad. Ez a tény azonban lényegében mit sem változtat: az „anómia” Isten rendje elleni lázadás.

Mi a teendőnk? Noé módjára bárkát építeni. Az őstörténetek mindegyike, így Noé története is rólunk szól. Modelltörténet, nem csak egy hajdan letűnt kor elbeszélése. Éppen az az üzenete, hogy ma is bátorság kell hozzá, hogy a korszellemmel szemben Isten szavára építsük – mi felnőttek – a biztonságot nyújtó hajlékot fiainknak és fiaink fiainak, valamint a teremtett világnak! A hajlék Isten neve, aki ma éppúgy oltalom, mint a pusztai vándorlás idején. Nem kőfalak, nem emberi erődítmények tartanak meg bennünket, mint ahogy Jeremiás idején is hiába reménykedtek ebben, hanem tényleg a „Név”: Jézus Krisztus. Szeretném aláhúzni: nem a bizalmunk, hitünk ereje, hiszen még a hitünk is kételkedésekkel terhelt, ez az – éppen a posztmodernitás által – ízekre szabdalt, megtépázott mentőcsónak, valójában szalmaszál, hanem Krisztus, aki a süllyedő Pétert is „kiragadja” a halálhullámok közül, s „szabadítójaként” szilárd talajra állítja. A bárka építése átháríthatatlan feladatunk. Azaz: az egyházat, amely Krisztus nevének hordozója ebben a világban, nekünk, lelkipásztoroknak és hittanoktatóknak kell elsősorban építenünk. A kérdés az, hogy hogyan.

II. A posztmodern jelenség hatása az egyházra és feladataink

A Szentírásról tájékozódva a fentiek alapján szinte meg is tudjuk fogalmazni, hogy mi a jelenkor katechézisének feladata. Merthogy szögezzük le: minden divathullámmal és korszellemmel szemben nekünk a Szentírás marad véleményünk és életfelfogásunk mértékadója. S miután a katechézis csakis és kizárólag ekkleziaszintjainak összefüggéseiben tárgyalható –, hiszen az egyház minden megnyilvánulása nevelés – ezért az egyház szélesebb kereteit figyelembe véve fogalmazzuk meg tennivalóinkat. Az alábbi pontok a teljesség igénye nélkül, inkább csak gondolatébresztésként szolgálnak. Mindegyik pontban előbb a jelenségek egyházra gyakorolt hatását vázoljuk föl, majd az egyházon belüli megnyilvánulását, azután levonjuk a katechetikai következményeket.

1. Tekintélyvesztés

a) A tekintélyvesztés hatása az egyházra

A társadalmi mértékű tekintélyvesztés hatása az egyházra nézve azt jelenti, hogy az egyháznak mint intézménynek a térvesztését éljük át. Nemcsak az intézmények körében, hanem az emberek tudatában is. Az egyházak nyílt és akadálytalan kritikája folyik, egyre erősödő hangon. A pártállami időszakhoz képest is gonoszabb az egyházzsugorítási folyamat, mert a nyílt üldözés idején nagyjából lehetett tudni, hogy hol az ellenség. Ma a liberalizmus/pluralizmus jegyében, a szabadság nevében bomlasztják az egyház máig megmaradt tekintélyét és egységét.

A történelmi egyházak sok ember tudatában maholnap „alternatív egyházzá válnak”, hiába hivatkozunk a keresztyénység kétezere éves, a reformáció fél évezredes gyümölcszeire, amely gyümölcsöket az idő megpróbált és jónak bizonyított.

A lelkipásztori tekintély és szolgálat megkérdőjelezése tudatosan, például politikai pártok részéről; vagy ösztönösen, például vallási közösségek és vallási vezetők papi igénnyel való fellépése, amely vezetők időnként csodatévő magusok

fényében is tündökölnék, gyógyulást és megoldást ígérve követőik minden bajára.

b) A tekintélyvesztés hatása az egyházon belül

A tekintélyvesztést az egyházfegyelmelés ellehetetlenülése jelzi legkézzelfoghatóbban. Ezenkívül az egyházon belüli öntörvényű egyének, csoportok megjelenése, akik kivonják magukat az egyházi törvény – időnként még hitvallási irataink – szabályai alól is. Vagy éppen önmaguk normáját akarják az egyházra ráerőltetni, egyenletlenséget és békétlenséget szítva. Naponként tanúi vagyunk annak, hogy a világi normák ostromolják falainkat, s bevetülnek közénk lelkészi, presbiteri és egyháztagsági szinten, mert elsősorban közöttünk nincs tekintély az igének. Továbbá: nincs egységes káté, hittanterv, liturgia, vagy ha van, nem tartják magukat kötelezően hozzá. (Vagy nem is kell? Engedni kellene a kor sokarcúságot parancsoló követelményének?) Pedig gondolkunk bele, mekkora ereje volt a Heidelbergi Kátének az ellenreformáció idején, hiszen ténylegesen egy táborba, egy zászló alá gyűjtötte az együvé tartozókat! Mekkora ereje lenne egy Kárpát-medencei hittankönyvsorozatnak?

Az egyházi rangok – tisztelet a kivételnek – jobbára csak a múltból konzervált hierarchiát mentenek át, valóságos tekintély nélkül. Igaza lenne annak a korábban lelkésznek szolgáltató, de az idézett korra már civil, „kiugrott” lelkésznek, aki *Ravasz László* temetése után, 1975-ben – tehát nagyjából a fentebb említett Lyotardal egyidejűleg – így kesergett: „Ravasz László temetése azt példázta, hogy lezárult egy korszak, amelyben még azt hittük, hogy van protestáns egyházi erkölcs, van valami sajátos etika. Nincs, vége, eltűnt, megsemmisült. Kár, nagy kár, hogy a televízió nem volt jelen ezen a szertartáson, mert ország-világ elé tárhatta volna, hogy a református egyházi élet ma már formáság, ma már csak tradíció, de sem ereje, sem bátorsága nincs. Kiegett. Elmúlt.” (ÁBTL O-13586/6) Ravasz László temetésén őt, azaz őt palástos református lelkész vett részt. Többben civilben. Azt rebesgették, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal útján körlevél ment a lelkészekhez, hogy ne merjenek palástosan kivonulni. Ez is a posztmodern kor része! Mint ahogy az is, hogy mindezt egy ügynöki jelentésből tudhattuk meg. A pártállami rendszerben az egyházi pozíciók a párt kihelyezett állásai lettek. Az egyháztagság elveszítette vezetői iránti bizalmát. Megüresedett az egyházi tekintély. Hatalom lett, jobbára belső súly nélkül. Pedig Isten az előljárókat megtartásunkra akarja adni. Ezt a bizalmat újra fel kellene építeni. De ez nem világi eszközökkel adatik, hanem az Isten beszédéhez való szoros ragaszkodásból.

Nem csak a lelkészi, hanem a tanítói tekintély megkérdőjelezése is zajlik akár a tanítványok, akár a szülők részéről. Okkal vagy ok nélkül, azt most ne firtassuk, mindenestre általános jelenség! Bár még mindig a tisztelet jele, hogy a gyermekek ott vannak a hittanórán, minden kény-szerítő eszköz nélkül! Becsüljük meg!

c) Katechetikai következmények

A tekintélyvesztés legszembeötlőbb következménye a fegyelmelési nehézség hittanórán éppúgy, mint otthon. Svédországba kivándorolt erdélyi magyar anya panasolja, hogy ha gyermeke rossz fát tesz a tűzre, és el akarja naspángolni, előbb be kell csuknia az összes ablakot, redőnyöket lehúzni, hogy nehogy kihallatsszék az utcára a

fiúcska sírása, mert előfordulhat, hogy egy járókelő feljelenti bántalmazásért. Mire azonban körbe gondosan bezár mindent, elszáll a mérge, ejnye-ejnye lesz belőle, és kezdheti kinyitogatni az ablakokat. Hatástalan marad a szülői feddés. Hasonlóképpen a pedagógusok kezében is alig-alig van a gyermek megértési szintjének megfelelő fenyítési lehetőség (vö. *L. Kohlberg* erkölcsi fejlődési vizsgálata). Pedig érdemes megfontolni, hogy a szavak sokszor gyilkosabbak, mint ha a gyermek a hátsójára kap egy puhapárnást.

Nehéz fegyelmezett, rendezett gyermekmunkát végezni fegyelmezetlen egyházi közegben, önkényes lelkész, kusza adminisztráció vagy átgondolatlan missziói munkaterv mellett. A belső feszültségekkel terhes gyülekezeti közeg leghamarabb a leggyengébbekben, a gyermekeken bosszulja meg magát. Ezért sürgősen rendezni kellene a neveléssel szorososan össze nem függő munkáinkat is. Miként a szülő akkor is nevel, ha semmit sem szól, úgy az egyház is. Mert miként nem tudunk nem kommunikálni, úgy az egyház nem tud nem nevelni.

A keresztyénség lényege az engedelmisség Isten szuverén akaratának. Ez a tartalom azonban a korszellem ellenállásába ütközik: mi az, hogy „engedelmisség?” – Elavult szó, felejtteni való. Püspökladányban éppen ezen az úton egy tragikus esetnek lehettünk tanúi: az IC egy tizenégy éves fiúcskát gázolt el. Piros volt a jelzés, de ő kerékpárral kikerülte a félkarú sorompót. Elütötte a vonat. Mentő, helikopter... halál. A mi fülkénkbe berogyó vasutas fiatalember még mindig remegve mesélte a történeteket. Munkatársai mondták, hogy két nap alatt ez volt azon a vonalon a harmadik gázolás. Mert mindenki csak a maga feje után megy. Látja, hogy piros a jelzés, de azt hiszi, ő kivédheti, az másnak szól, ő siet a dolgára. Csak a bizalom képes elfogadni, hogy Isten szabályai nem ellenünk munkálkodnak, hanem javunkra. Bármi történjék is velünk, ő tudja a miérteket. A szenvedések, és/vagy az idő érleli meg bennünk a bizonyosságot: ő tényleg „jó Atya”. Meg lehet szeretni az ő akaratát, jobban, mint a saját magunkét! Azzal, hogy a külső tekintélyek elvesztik súlyukat, Isten arra hívja fel a figyelmünket, hogy tanítsuk önként való engedelmisségre a gyermekeket. Szeretessük meg velük kicsinykoruktól kezdve – amikor még nem tudnak különbséget tenni jó és gonosz között – Isten törvényét! Hangsúlyozom: ne csak tanítsuk, hanem szeretessük meg velük Isten törvényét! Ez az első és nagy parancsolat. A második pedig hasonló ehhez: szeretessük meg velük a másik embert éppúgy, mint önmagukat!

A tekintélyvesztés következtében fölértékelődik a személyes példa. A példa minden kényszert, rábeszélést nélkülöz. Benne van a mi személyes áldozatvállalásunk hitünkért. Ez az, ami a példát hatékonytá teszi: a személyes áldozatunk. Ahol a tanítás lehetetlenné vált, s a fegyelmező szó elmegy a gyermekek füle mellett, ott még mindig hat a jó példa.

Ha külső tekintélyforrás már alig-alig van a lelkipásztor és a tanító kezében, még akkor is lehet tekintélye a belső érték mentén. És itt többről van szó, mint empátia, tudás, szolidaritás, humor stb. Ezek is fontosak, de ezeken túl a szívünkbe rejtett és zsigereinkké vált Ige kölcsönöz valamit abból a tiszteletből, amit mi a szent Istennek adunk. A bennünk lakó igének akkor is van tekintélye, ha a világ minden eresztékében recseg-ropog.

Mivel a szülő egyre kevésbé tekintély a gyermek számára, a kortárs csoportoknak szervezzünk programokat:

gyermek-bibliaórát, ifjúsági kört, nyári tábort, családos gyülekezeti alkalmat. Ezek a csoportok viszonyítási ponttá, referenciacsoporttá válnak a gyermekek számára. Az ő hátterüket maguk mögött tudva könnyebben vállalják keresztyén értékeiket, és formálják keresztyén identitásukat. Németországban alakult egy ifjúsági szövetség, amely többek között azt tűzte ki célul, hogy ők nyíltan vállalják, hogy a házasság előtti szexuális életet nem tartják helyesnek. Sok fiatal egy ilyen csoporttagság nevében, annak mintegy védőernyője alatt könnyebben őrzi meg testét. Annál is inkább, mert kimutatott tény, hogy sok fiatal csak azért kezdi el szexuális kalandozásait, mert nem akarja, hogy társai megbélyegezzék.

A tekintélyt nem féltetni kell, hanem megosztani. Megosztani a munkatársakkal. (Persze, ez csak kölcsönöségi viszonyban működik.) Tehát segítőkét érdemes bevonni a katechetikai munkába. A matematika érvelése az egyszemélyes tekintély ellen: egy hatékony evangélizátor, aki naponta 1000 embert ér el, 13 515 év alatt tudná megnyerni a világot Isten országa számára. De egy hatékony tanító, aki egy év alatt két embert képez ki arra, hogyan nyerjen meg Krisztusnak embereket, akik mindegyike újabb kettőt-kettőt, 33 év alatt képes lenne az egész világot megtéríteni – ha a misszió csak matematikai feladat lenne.

Összességében azt mondhatjuk, feladatunk: a tekintélyvesztés korában „mégis-teknitelyelvűnek” maradni, ahol a tekintélyt az Ige jelenti. Ez nem új felismerés, hanem nagyon is régi: ez a reformátori „Sola Scriptura”, a „Solutus Christus” és végső soron a „Soli Deo Gloria” elve.

2. A nagy narratívák eltűnése

Nehéz elválasztani az előzőtől, talán nem is lehetne, de abban a reményben, hogy mégis más hangsúlyokat enged meg ez a jelölés, elkülönítve is tárgyaljuk.

a) Hatása az egyházra

A keresztyénség egy válasz lett a sok közül. Valóságos vallás piac van. A nagy világvallások árnyékában egyre többen fölteszik az egyre élesebbé váló kérdést: „Miért éppen a keresztyénségnek lehet igaza?” Emellett megjelennek az „angyaltanos” közösségektől kezdve a táltosokig a legkülönfélébb, magukat egyháznak minősítő csoportok. Kuruzsolnak, hetet-havat összehordanak, pénzt csinálnak a hiszékenységből, nyernek rajtunk.

b) Hatása az egyházban

Elbátortalanodás saját küldetésünkben: hiszen „az egyiptomi mágusok” is tudnak csodát tenni! Nem vagyunk felvértezve a mai kor helyzeteire és vallásos jelenségeire adandó válaszokkal. Dogmatikusnak tűnhet, mégis fontos lehet: egy „posztmodern kiskaté” a hitoktatók kezében, ami egyszerűen fogalmazza meg a mai kor emberének életérzését és az arra adható keresztyén válaszokat. Túl elméleti lett egyházunk tanítása – amellett, hogy gyönyörű látásai vannak. De ha nem tanul meg a mai kor emberének kérdésére válaszolni, egyre inkább elefántcsonttoronyba zárja magát, és remetébb lesz *Oszlopos Simeonnál*.

Nem vagyunk párbeszédben a posztmodern kultúrával. Nem az a megoldás, hogy ne vegyünk tudomást korunk kihívásairól, éppen ellenkezőleg: az üdvösség sisakja azt jelenti, hogy bátran, emelt fővel, a Krisztus győzelmében

részesedve merjünk szembenézni a kor kihívásaival! Vajon a magunk tételeinek hajtogatása nem egyfajta bizonytalanságról árulkodik? Nem arról, hogy nem merünk kockáztatni, és elhagyni a biztos partot, ahol egyszer a Mester mellett az ötezer társaságában csodákat éltünk át? A hit útját járni mindig azt is jelenti, hogy a tegnapi biztonságaimat feladni abban a hitben, hogy a „Vagyok” a pusztában vagy a viharzó tenger közepén is „veled Vagyok”-ként mutatkozik meg. A zsidóság soha nem tapasztalta volna meg Istent akként, mint aki a tengert kettéválasztja, a kősziklából vizet fakaszthat, vagy hogy szövetségeseül választ, ha Egyiptomban maradt volna. Kellott Mózes hite, kockázata. Kellenek ma azok a próféták, akik az ige világosságában, és egyben a kijelentés felhőjének spirituális súlya alatt a posztmodern kor egyháza számára utat mutatnak, és az egyház küldetését a mai korban világosan megfogalmazzák. Elsősorban zsinati tanítások és állásfoglalások szükségességét hangsúlyozom, de nem nélkülözhetjük az egyházkormányzók, különböző tisztségviselők, prófétai látással felruházott lelkipásztorok, hittanoktatók és presbiterek iránymutatásait sem. A világ veszteglésre szeretne kárhozthatni minket. A zsugorítási tendenciák erről szólnak. Elhívásunk viszont arra készlet, hogy menjünk tovább az úttalan utakon is, a jó Pásztor nyomában.

A nagy narratívák eltűnésének köszönhetően nincs szabadítástörténetünk, nincs elbeszélő kultúránk sem. Elbizonytalanodva beszélünk – ha beszélünk – a keresztről és a feltámadás evangéliumáról. Nincsenek történetek a gyülekezeteinkben sem. Talán a múltat még fel-felidézzük, de jelen idejűvé válik-e Isten a mi tanításunk nyomán?

Nem tudunk mesélni, történeteket átadni, egy gondolatot végigvinni. Mintha a videoklipés töredékinformációra épülő tanulási/tanítási stílus széttöredezné a hittanóriáinkat is: óraelemekre, információkra, egy kis éneklésre, egy kis élményre. Gyermekeinknek nincs „szép”-élménye, „egészlegességérzése” a hittanórákon, pedig ez az élmény a Tökéletes közelségének egyik megtapasztalási formája lenne, indirekt tanulási forma Róla.

c) Katechetikai feladatok

Katechetikai feladatunk: *mégis* vállalni a keresztyén narratívát! Az egyik legnagyobb hitetés, hogy nincs szükség a nagy, létértelmező magyarázatra! A zsidó tradíció soha nem kérdőjelezi meg saját kiválasztásának és szabadítás-élményének, a páskának a létjogosultságát. A törvény, vagyis a megfellebbezhetetlen tekintély: a Tóra az elbeszélést az atyák köteleességévé tette – és elmondják a fiaknak évről évre, nemzedékről nemzedékre mind a mai napig.

A keresztyénség szabadítását is történetté tette Isten Jézus Krisztusban, hogy elmondható legyen, üzenetet hordozzon kicsinynek és nagynak egyaránt. A mi nagy narratívánk: Jézus Krisztus váltságshalála és feltámadása. Ezt kell továbbadnunk szégyenkezés nélkül. Nem humanisztikus magyarázatokat, morális érveléseket várnak tőlünk, hanem az evangéliumot: „*Úgy szerette Isten e világot, hogy egyszerűen Fiát adta, hogy ha valaki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen.*” Az evangéliumnak a „bolondságát” tette Isten a keresztyénség nagy narratívájává. S valljuk meg, az a keresztyénség, amely ezt véka alá rejti, bizony méltó arra, hogy csak egy ideológiának tekintsék a többi sorában.

Lehet, hogy vannak tévedéseink, miközben a keresztyénség nagy történetét és keresztyén értelmezéseinket mond-

juk. De nyugodjunk bele, nem tudunk tökéletes pedagógiát művelni! Pedagógiai bölcsességünk is a tökéletlenség bélyegét hordozza magán. Éppen ezért van szükségünk a megváltásra. Tévedéseinket, hibáinkat a kegyelem jóváteszi.

A nagy narratívák eltűnésével az esetszerű tanítás – de nem kioktató hangnemben! –, azaz az egyes élethelyzetekre alkalmazott útmutatás és vigasztalás jelentősége megnő. Az egyházi óvodák és iskolák erre kiváló alkalmat adnak, ezért becsüljük meg őket! Sokkal több és hatékonyabb a spontán helyzetekben megfogalmazható tanítás, mint a megtervezett hittanórák keretében zajló, előre megtervezett oktatás. Az iskola nem csak a kifejtett tantervével tanít, hanem az ún. rejtett tantervével is. A rejtett tanterv az, hogy ki válhat vezéregyénessé az osztályban és a pedagógusok körében, milyen hangnemben beszélnek egymással tanárok és diákok, milyen öltözködést, dekorációt, szabadidő-foglalkozást enged meg az iskola, mennyire tiszta, ápolt a környezet, milyen pontosan kezdődnek az órák, van-e helyettesítés, elvárja-e az iskola az igazságosságot vagy újratermeli a szülők társadalmi besorolását a gyermekben stb. – Ez nagyobb nevelő jelentőséggel bír, mint a szándékolt és tudatos tanterv vagy pedagógiai program. Ezért a református iskola jelentősége nem csak a hittanórák kedvezőbb helyzetében nyilvánul meg, hanem mindazon nevelői helyzetekben is, amelyek spontán rejtett módon hatnak a gyermekekre.

A gyermekek nem nagy igazságokat várnak, hanem személyes istentapasztalásokat. Tanításunk tehát ne csak „kinyilatkoztatás” legyen – ez is kell! –, hanem legyen válasz az élethelyzeteikre.

Beszélgessünk! A beszélgetések számára biztosítsunk keretet például úgy, hogy „beszélgetős órát” szándékosan beletervezünk a tantervbe, aztán úgy, hogy nyitott kérdéseket tegyünk fel, amelyekre nem igen-nem a válasz, nem is egyetlen szó, adat, név, hanem amely gondolatközlést követel. Az óráink, előadásaink nem baj, ha nyitva hagynak kérdéseket, amelyekre tovább indulhat a tudni s érteni vágyó.

A narratívát vissza lehet hozni a tudatosan megtervezett beszélgetőprogramokkal. A csoportfoglalkozások jelentőségét el kellene végre ismernünk, és beszélgető körökből építeni föl a gyülekezet nagyobb közösségét. Ezek a csoportok nem a vasárnapi istentisztelet helyett vannak, hanem éppen annak megerősítésére. A csoportprogramok elindítása hihetetlenül meggazdagíthatja a gyülekezetet. Igaz, veszélyeket is hordoz, de a semmittevés még többet! A paksi gyülekezet példájára hadd hivatkozzam – lehet, hogy máshol is művelik, de én ott találkoztam vele –: a lelkipásztor a vasárnapi igehirdetést közlésezi a gyülekezeti hírlevélben. Az igehirdetéshez kapcsolódóan 4–5 kérdést tesz föl. A hívek hazaviszik a hírlevelet, és a hét folyamán tartandó házi bibliakörökben megbeszélik. A lelkipásztor pedig felváltva megy egyik csoporttól a másikig, folyamatosan pásztorolva őket. Érdemes kipróbálni! Ha hírlevél kiadására nincs lehetőség, lehet jegyzetelni is, és csak a kérdéseket kapják meg istentisztelet végeztével a csoportfelelősök. Ez a hittanos gyermekeinknek a szülői háttérét erősíti meg. Értsük meg, hogy a szülők nélkül nem tudunk hatékony katechézist művelni!

Jelenlétünk a gyermek és az ifjú életében pótolhatatlan, mert szavaink szervezik „történetté”, „isteni eseményé” az életünket. Amikor az egyes helyzetekben a gyermekek figyelmét mennyei összefüggésekre hívjuk fel, nem teszünk mást, mint történetté szervezzük az életüket! Ez a lelkipásztor

és a tanító prófétai tevékenysége: felhívni a tanítvány figyelmét arra, hogy ebben a helyzetben nézd, itt van Isten! Ez a látásmód teszi gyermekeinket bölcsésé! A hittanoktató tehát nem csak tanít, hanem bölcsességre is nevel. Ez az, amit egyetlen botcsinálta vallásoktató sem tud megtenni. Ehhez szív kell, halló és értő fül, engedelmes lélek. Így válik lelki vezetővé a hittanoktató és a lekipásztor.

Kisebbeknek sok történetet meséljünk, nagyobbaknak bátran alkalmazzuk a metaforákat, mert mind a történetek, mind a metaforák nyitva hagynak olyan értelmezési utakat, amelyeken a hallgatóink maguk is elindulhatnak. A történetek és a metaforák nem lezárnak, hanem kinyitnak, elkísérik, tanítványainkat a legkülönfélébb élethelyzetekbe, és tanácsadóikká válnak. Több értelmezési lehetőséget rejtenek magukban, mint a fogalmi magyarázat és a megkomponált applikáció.

Végül pedig még azt is meg kell állapítanunk, hogy az az üresség, amelyben most kortársaink legnagyobb része sínylődik, alkalmas állapot a misszióra. Ne jajgassunk, kezünket tördelve, hogy hova jutott a világ, hanem ismerjük fel az Isten készítette időt! Könnyebb egy semmiféle narratívával nem rendelkező embert megszólítani az evangéliummal, mint ha előbb le kellene bontanunk hamis hitek kőfalait. Tehát igenis alkalmas az idő arra, hogy Isten szeretetének nagy történetét elmondjuk. A kérdés csak az, hogy hajlandóak vagyunk-e rá. Olyan ez az állapot, mint amikor Jerikó falai ledőltek, és a honfoglaló törzseknek csak át kellett menni a romhalmazon. Összeomlott életcentrumok kiáltanak segítségért. Mit teszünk? Járjuk még mindig körbe-körbe a várost, mint az eszelősek? Visszavonulunk? Merünk-e győzni? Vagy csak a veszteséhez értünk?!

3. „Fogyasztói embertípus” – haszonelvűség

a) Hatása az egyháza

A fogyasztói embertípus hatása az egyházra talán leglátványosabban abban jelentkezik, hogy az egyházat szolgáltatóként kezeli: keresztelezés, esküvő, temetés, konfirmáció alkalmával veszi igénybe. Számukra ünnepi dísz az egyházi szertartás, belső tartalom nélkül.

Pénzmegvonások az egyháztól: akár személyes adakozások elmaradása, akár kormánymegvonások szintjén. A posztmodern ember nem szeret adni egyházi célokra. Érdekes módon sokkal jobban megtalálják az adakozás módját, formáját a nem történelmi egyházak, más vallási közösségek.

b) Hatása az egyházon belül

A fogyasztói magatartás a vallást anyagi nyereséggé váltja. Az áldást jólétként értelmezi. Van olyan neoprotesztáns közösség, amely az áldás ismervének éppen a gazdagodást, az egészséget és a sikert teszi meg. Ezek alapján Jézus Krisztus elsőként hullana ki a rostán, hiszen szegény volt, teste megtöretett, és kivégezték. A fogyasztói ember elvárással van Isten iránt, jelenlétét tehát földi, és ezzel együtt mulandó garanciákban szeretné igazolni. Ez azonban sokszor nem adatik meg.

„Isten jobban enyém, mint a tied” jelenség. A vallás privatizálására is történnek próbálkozások: ki tud nagyobbat kanyarítani belőle. Erről szól a reverzális, de erről szól a garantált javakat kínáló szekták, kisközösségek sora is. Az „igaz” vallás próbája a posztmodern ember számára a „hatékonyság”. A „működik a termék” jelenség, ami nagyon messze van attól,

hogy „ne az én akaratom legyen meg, hanem a tied!”, és attól, hogy „mit akarsz, Uram, hogy cselekedjem?”. A keresztyénység lényege éppen a „gabonamag halálában” van. „Visszalépek egy fél lépést, járt előttem, Uram! Követlek... Nem akarok nyerni rajtad, inkább rajtam keresztül hódítsd te szereteteddel a világot! Legyek kezéd, szád, füled!”

c) Katechetikai feladatok

A katechézisben a fogyasztói magatartással szemben leghatékonyabb a megelőzés. Tanítsuk a gyermekeket a pénzről bibliai mérték szerint gondolkodni! Legyenek negatív példák (például a bolond gazdag példázata), de pozitív példák is (például Salamon, vagy mai példák), amelyek azt mutatják, hogy a pénzzel lehet végzetesen rosszul bánni, de szolgálhat jó célokat is. Tévedés az „üdvözítő szegénységet” hirdetni. A szegénység megalázza az embert emberi méltóságában. Ez nem célja Istennek. Az azonban igen, hogy szabadok legyünk a pénz okozta szolgaságtól, azaz tanítványaink ne legyenek a pénz rabjai sem gazdagság, sem a kényszerítő szegénység által. Tanítsuk őket – amennyire csak lehet – a pénztől való szabad lelkületre! Tanítsuk őket sáfárként bánni a javakkal, tanítsuk őket a jószívű adakozásra! Istennek szép ígéretei fűződnek hozzá. Tanítsunk a pénzen nem vásárolható értékek megbecsülésére! Irányítsuk közgazdasági pályákra is tanítványainkat! Csak az újjászületett szívű emberek alkothatnak új morálon felépülő társadalmat, amelynek alapja nem az önzés.

Tanuljunk meg mi magunk a „kicsik” oldalán bekapcsolódni Jézus Krisztus missziói programjába! Ez a szemlélet megtanít Krisztus szemével látni: szegényeket, vakokat, foglyokat, megtört szívűeket. Valóban részesedés Krisztus globális missziójában.

A fogyasztói szemlélet ellenében hat mindenféle közösségi játék, dráma, színdarab, közösségi poszter készítése, mindazon foglalkozás, ami kreativitás szintjén sem csak az „önkifejezésre” gondol, hanem az „együvé tartozásra” is.

Tanítsuk meg a gyermekeket a kicsiny megbecsülésére, az „elég” fogalmára! A tiszta víz, a kenyér, a levegő, a fény így került az anyaországi első osztályos hittankönyv tantervébe. Tanulják meg kicsinykorban ezeket becsülni, hogy majd nagyobb korukban is vigyázzanak rá, és majd ezek spirituális jelentését is megértsék!

A következő nagy narratíva minden bizonnyal éppen a globalizmus pénzelvű ideológiája. Különös paradoxon, hogy miközben a posztmodern kultúra átfogó ideológiamentes világot hirdet, önmaga megteremti a következő nagy narratívát. Miközben a posztmodern szemlélet tagadja a nagy életértelmezés létjogosultságát, önmaga megteszi a pénzt a legfontosabb létértelmezési keretté. A mammon-világ megteremti a maga kultuszát, értékminősítését, ígérvényeit, mint minden vallás. De tartós nem lehet, mert érdekköre csak erre a világra szól. Feladatunk, hogy megtanítsuk gyermekeinket arra, hogyan kezeljék ezt a korszellemet. Elsősorban lássunk túl rajta mi magunk: látszategység az, amit a pénzkonzensus teremt, mert az igazi egység a szívekben teremődik, nem a külső dolgokban.

Összegezve: miközben lépten-nyomon a „fogyasztói embertípus”-ba és annak mesterségesen kreált ideáljába (a szép, a sikeres stb.) botlunk, a katechézisben mégis a pénz és az anyagi javak viszonylagos értékét kell tanítanunk. Hangsúlyozom: nem a mellékes voltát, de a viszonylagos értékét.

4. Virtuális létezés

a) Hatása az egyházra

A mai kor embere a televízió és az internet által mesterségesen kreált helyzetekben él, azok félelmét féli, azok sikerét irigyli, gondolatain gondolkodik, felszólításainak engedelmeskedik. A média által irányított propaganda célpontjai s gyakran áldozatai vagyunk egyénileg is és egyházként is. E világ érdekei sűrűsödnek a médiában. A média gondoskodik fiataljaink számára szabadidejük színes eltöltéséről, így idejükből nem marad „holmi vallásos gyakorlatokra”. Ma már nem a pap és a tanító a tudás forrása, a média „demokratizálta a tudást”, mindenki számára hozzáférhetővé tette azt. A tanító és a lelkipásztor mégis ismer valamit, amit a média nem: az élet misztériumát! Az istenközelség és az embertárs titkát. Ezt csak személyes emberi kapcsolatokban lehet átélni. Tehát az egyház azok számára változatlanul nélkülözhetetlen a jövőben is, akik az élet lényegét keresik. Akik a „szórakoztatóipar” egy válfaját látják benne, azok megválnak tőle. Jól teszik.

b) Hatása az egyházban

A technikai forradalom, a digitalizált intelligencia világában a számítógépes programok, filmek az egyházban is megjelentek, s igen jól használhatók egyházi adminisztrációban, információszerezésben, tanulásban, szabadidő-szervezésben. A technikai eszközök kezelését mindenkinek meg kell tanulnia, esetenként hittanórán alkalmaznia.

A média jótékony hatását nem tagadva beszélnünk kell arról, hogy a média által neurotizált, időnként hipnotizált, s igen gyakran általa deformált tömegekkel van dolgunk. A média által gerjesztett agressziók, sztárvonzás, a képernyőfüggőség okozta testi deformitások, mentális szegényedés, beszédkultúra hanyatlása mind jelentkezik korunk egyháztagságában, így gyermekeinkben is. Meg kell mondanunk, hogy talán még mindig sokkal kevésbé, mint az egyházon kívüli közegben. Egyháztagiainknak éppen az egyházi közösség által adatik egészségmegőrző, személyiségintegrációs megtartó erő akár a virtuális világ veszélyeivel szemben is.

c) Katechetikai feladatok

A média jótékony hatása, hogy az internetről a gyermekek információt gyűjthetnek, amivel gazdagíthatják egy-egy hittanóra anyagát. Időszerű feladatunk mint egyháznak számítógépes programokat, játékokat készíteni, amelyeket az egyházi oktatásban tudunk használni. A filmek hasonlóan jó szolgálatot is tehetnek.

A jó mellett azonban a rossz hatásokat is figyelembe kell vennünk. Ma már kiterjedt irodalma van a médiaártalmaknak. Tájékozódjunk benne! Helyi közösségekben ellensúlyoznunk kell és lehet a médiapropagandát. Kimutatott tény, hogy a média nem közvetlenül hat az emberekre, hanem az úgynevezett „véleményvezéreken” keresztül, vagyis olyan tekintélyesebb embereken keresztül, akikre saját családjuk, lakóközösségük odafigyel. Miért ne lehetne ilyen a lelkipásztor és a tanító?! Beszélgessenek arról, hogy milyen informá-

ciók jönnek híveikhez, tanítványaikhoz a médiacsatornákon, és vállalják a „véleményvezér” tisztét!

Összegezve:

A virtuális világ minden vonzása ellenére mégis az emberi kapcsolatokat és közösségeket erősítsük, s ne higgyük el, hogy ezek helyettesíthetők gépekkel.

Zárszó

A posztmodern jelenség nem új, hanem benne kulminálódik az előző korok minden útkeresése és életfilozófiája. Pilátus igazságkeresése és egyben kételkedése: „Micsoda az igazság?” *Descartes* racionalitása: „cogito ergo sum”; *Nietzsche* fanyar élettágadása: „az isten halott”; *Freud* személyiségatomizálása: „id-ego-superego” – hogy csak néhányat említsünk. Csakhogy miközben a posztmodern kor jelenségei a Nyugat hanyatlását tükrözik, sőt a filozófia a nyugati gondolkodás „stációiról” beszél (lásd: *R. Tarnas*), az arab világ dinamikusan fejlődik, egyre inkább feljön. „Civilizációk harca” (lásd: *S. Huntington*: „A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása”) van kibontakozóban, amelyben Kelet éppen azoktól határolja el magát, amik ma posztmodern korunkat leginkább jellemzi: relativisztikus értékrend, tekintélyvesztés, individualizmus, restség, szavahihetlenség; a rend, a fegyelem, a család, a felelősség elutasítása. Az iszlám újjászületés az emberiség ötödét érinti, s növekvő öntudattal kéri a jussát. Távol-Kelet Kínával az élen egyre inkább a világ motorjává válik. Ez nemcsak népességének és oktatásának köszönhető, hanem vallásának legalább annyira.

Ha valaki, akkor a református egyház könnyedén megtalálhatja az utat a posztmodern emberhez, hiszen a reformáció óta hordozza a mai kor válságának immuneelemeit: az üres tekintély elleni lázadás, az egyéni felelősség hangsúlyozása, a kultúra, a tudomány, a gazdaság felelős művelése, megszentelése, a tapasztalások szóba öntése és az Ige általi megszentelése. A református egyház, szolgálva az élen, vállalja bátrabban örökségét, mert a reformáció korának felismeréseit talán jelen korunkra nézve is adta Isten (!), hogy ne roppanjunk össze egy pillanat alatt a posztmodern kor kaotikus erői között, s ne veszítsünk el egyszerre e világi és egyházi támaszokat!

Minél inkább látjuk, hogy önmagunk „felszabadítása” Isten felsőbbbsége alól halálunkra van, annál közelebb jutunk ahhoz, hogy önként visszavigyük a tiltott gyümölcsöt – nem csak egyénileg, hanem globálisan is – a Szent trónusához, és ott letegyük, és megvalljuk: nem kell. „Jó az, amit te mondasz jónak, és rossz az, amit te mondasz rossznak. Nem azért ismerem már el jónak a te akaratodat, mert nagy tekintélyek így mondták, hanem önként, szabadon, egyéni felelősségem tudatában, hozzád visszavágyó szabad akaratomból.” Efelé mutatnak a posztmodern kor jelenségei.

Ezékiel látomása a templomból kijövő vízről prófétai szó a mának (is). Azt üzeni a mai kor egyházi munkásainak, lelkipásztoroknak és pedagógusoknak, hogy a templomból kijövő víz fogja meggyógyítani a népeket, azaz a szószékről és a katedrálról hangzó ige. Ezért, Isten népe, állj talpra, emelt fővel valljad értékeidet, és építsd közösségeidet!

* Elhangzott a Partiumi Református Egyházkerület lelkész- és katechéta-továbbképző tanfolyamán 2006. június 12-én Nagyváradon.

Református Egyház 2007. 1. szám

